

УЗАЕМААДНОСІНЫ ПАМІЖ ПАЛІТЫЧНАЙ ПАЛІЦЫЯЙ І КАНСЕРВАТЫЎНА-МАНАРХІЧНЫМІ ПАРТЫЯМІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯЎ (канец XIX ст. — жнівень 1914 г.)

Аргыкул прысвечаны ўзаемаадносінам паміж палітычнай паліцыяй Расійскай імперыі і кансерватыўна-манархічнымі партыямі. Разглядаецца роля паліцыі ў фарміраванні, развіцці і практычнай дзейнасці кансерватыўных партый на тэрыторыі беларускіх губерняў у пачатку XX ст.

The article is devoted to the relationships between the political police of the Russian Empire and the conservative-monarchist parties. The role of the political police is considered in the forming, development and the practice of the conservative parties in the Belarusian gubernias at the beginning of XX century.

Ключавыя словы: палітычная паліцыя, палітычная партыя, сацыялізм, лібералізм, кансерватызм.

Keywords: political police, political party, socialism, liberalism, conservatism.

Узнікненне палітычных партый на тэрыторыі Расійскай імперыі ў канцы XIX — пачатку XX ст. паставіла перад уладамі краіны шэраг пытанняў. Што рабіць з палітычнымі партыямі? Як да іх адносіцца? Уладам трэба было вызначыць сваё стаўленне да іх і згодна з ім, праз дзейнасць палітычнай паліцыі, выпрацоўваць адпаведныя меры барацьбы або ўзаемадзейнення з імі. Аднак часам зрабіць гэта было цяжка: прадстаўнікі палітычнай паліцыі, улад бачылі і разумелі, што роля палітычных партый у краіне была вельмі неадназначнай, супярэчлівай.

Падчас сваёй практычнай дзейнасці палітычная паліцыя сутыкалася з партыямі розных плыняў, накірункаў. Партыі кансерватыўна-манархічнай плыні былі аднымі з іх.

Манархічнымі прынята лічыць партыі і іншыя палітычныя і грамадскія аб'яднанні, якія з'яўляюцца прыхільнікамі манархізму — палітычнага накірунку грамадскай думкі, маючага мэтай усталяванне і абарону манархіі — формы кіравання, пры якой вярхоўная ўлада ў дзяржаве (цалкам або часткова) сканцэнтравана ў руках аднаасобнага кіраўніка дзяр-

---

Вярыга Вадзім Аляксандравіч — аспірант гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

жавы — манарха. Але важна падкрэсліць, што правыя партыі і арганізацыі не толькі былі прыхільнікамі манархіі, яны падтрымлівалі і абаранялі самадзяржаўе [2, с. 5].

Пад кансерватыўна-манархічнымі, або чарнасоценнымі, партыямі і арганізацыямі разумеюцца партыі і арганізацыі, якія абаранялі сацыяльны, палітычны, эканамічны, духоўны, рэлігійны, бытавы ўклад жыцця, выступалі за захаванне асноў існуючага палітычнага ладу [14, с. 95]. Асабліва гэта адносіцца да манархічных партый і арганізацый перыяду першай расійскай рэвалюцыі 1905—1907 гг. Дзейнасць манархічных арганізацый бярэ свой пачатак яшчэ да рэвалюцыі 1905—1907 гг., але ж тады яны першасна ўяўлялі сабой розныя гурткі, саслоўна-дваранскія аб'яднанні, якія мелі больш культурна-асветны, чым палітычны, характар [22, с. 22]. Рэвалюцыя 1905—1907 гг. паспрыяла пераходу гэтых саслоўных гуртоў да актыўнай партыйна-палітычнай дзейнасці.

Галоўнай перадумовай узнікнення манархічнага руху стала ўсведамленне таго, што царскаму самадзяржаўю, як шматвекавому падмуру грамадска-палітычнага ладу Расіі, пагражае рэальная небяспека і што без масавай падтрымкі ўлада ўжо не ў стане самастойна абараніць самадзяржаўную форму кіравання [1, с. 6]. Прычым важна падкрэсліць: не «ахоўваць», а «абараняць». І ў гэтым поглядзе палітычнай паліцыі і кансерватыўных партый непасрэдна супадалі.

Дэпартамент паліцыі пільна сачыў за колькасцю, размяшчэннем, накіраванасцю кансерватыўна-манархічных партый. Аб гэтых партыях зараз вядома звестак, напэўна, больш, чым пра партыі іншых плыняў. Гэта тычыцца і іх колькасці. Існуе шэраг дакументаў (напрыклад, справаздача Дэпартаменту паліцыі МУС «Аб правых арганізацыях у Расіі» ад 5 мая 1908 г. [21]), якія дазваляюць больш-менш дакладна падлічыць колькасць кансерватыўных партый на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XX ст. Па падліках сучасных даследчыкаў, агульная колькасць правых у беларускіх губернях складвала каля 43 751 чал. [3, с. 169].

Правыя партыі і арганізацыі на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. уяўлялі сабой значную сілу, з якой палітычная паліцыя не магла не лічыцца. Адзначым, што, па сутнасці, кансерватыўна-манархічныя партыі і палітычная паліцыя на тэрыторыі Беларусі мелі адну і тую ж мэту: абарона існуючага дзяржаўнага ладу ад пасягненняў на яго.

Аднак іншымі былі задачы іх дзейнасці: палітычная паліцыя, як дзяржаўны орган, ажыццяўляючы сваю ахоўную дзейнасць, павінна была вектарна накіроўваць сваю дзейнасць на кагосьці або штосьці, прычым хаця б і намінальна, але ж прытрымліваючыся пэўных правілаў, нормаў,

законаў. У адрозненне ад паліцыі, кансерватыўныя партыі такога дакладна вызначанага вектара дзейнасці і правілаў не мелі. Сапраўды, стыхійнасць і адсутнасць дакладных вектараў дзейнасці кансерватыўна-мархічных партый у дачыненні да ўсяго, што на іх погляд, з'яўляецца небяспечным для цара, дзяржавы, рэлігіі, народнасці, вызначалі іх практычную дзейнасць, вызначалі для іх другаснасць значэння сродкаў дзеля дасягнення пастаўленай мэты.

Трэба таксама дадаць, што прадстаўнікі паліцыі ў перыяд 1904—1905 гг. (час актыўнага стварэння правых партый і арганізацый) былі нават занепакоены дзейнасцю «патрыятычных арганізацый». Так цыркуляр ДП № 4863 па Асобным Адзеле ад 15 красавіка 1905 г. адзначыў з'яўленне пракламацый ад імя правых арганізацый і выказаў сваю пазіцыю па гэтым пытанні: «Распространение подобных воззваний... представляет собой явление несомненно нежелательное и даже весьма опасное, так рассчитанная на возбуждение одних слоев общества против других подобная агитация может вызвать в невежественных массах серьезное брожение и повести к разгромам» [4, с. 83]. Можна, таму, спачатку некаторыя кансерватыўныя партыі па традыцыі забараняліся. Такое «насяржлівае» стаўленне да правых партый і арганізацый у адзначаны час звязана з тым, што прадстаўнікі палітычнай паліцыі, як і органаў правааховы, толькі знаёміліся з імі. Потым адносіны наладзіліся.

На сённяшні дзень існуе шмат дакументаў, якія пацвярджаюць непасрэдную сувязь правых партый і паліцыі, хаця, зразумела, што абодва бакі звычайна адмаўляліся ад гэтага. Дэпартамент паліцыі адыграў значную ролю ў стварэнні саміх кансерватыўных партый. Так, як адзначаў кіраўнік Пецярбургскага ахоўнага аддзялення А. Герасімаў, сам П. Рачкоўскі (кіраўнік замежнай агентуры Дэпартамента паліцыі) незадоўга да Маніфеста 17 кастрычніка імкнуўся стварыць спецыяльную патрыятычную арганізацыю, прычым разам з вядомым чарнасоценцам Дубровіным. Больш таго, А. Герасімаў нават прысутнічаў на першым сходзе гэтай новай арганізацыі (маецца на ўвазе Саюз рускага народа. — *В. В.*), аднак яна яму тады не вельмі спадабалася. Бо на той час, па яго меркаванні, ніякай палітычнай сілы яна не ўяўляла, ды і існавала толькі дзякуючы падтрымцы ўлад [7, с. 188].

Значную фінансавую дапамогу чарнасоценцам аказваў П. Стальпін. Правыя, увогуле, успрымалі фінансавую дапамогу з боку ўлад, паліцыі як норму. Больш таго, іх вельмі не задавальняла, калі гэтая дапамога адсутнічала. Так, калі ў выдачы грошай адбылася пэўная запінка з-за неляльнасці прадстаўнікоў СРН П. Стальпіну, то Дубровін звярнуўся за

пасрэдніцтвам да Герасімава. «Я яму прама сказаў, — успамінаў ён, — што я хацеў бы яму дапамагчы, але не ведаю, як я магу гэта зрабіць, калі газета Дубровіна “Русское знамя”, не саромячыся, вядзе рэзкую кампанію супраць Сталыпіна?» [6, с. 16—17]. Дубровін сцвярджаў, што гэта непаразуменне, нават кляўся перад абразом. «Мая размова са Сталыпіным на гэтую тэму не прыналежыла да ліку асабліва прыемных, — успамінаў Герасімаў. — Ён не жадаў даваць грошы і гаварыў, што слаба верыць ў клятву Дубровіна. У выніку ён саступіў і распарадзіўся аб выдачы 25 тыс. руб.». Цікава, што літаральна на наступны дзень пасля выдачы грошаў Герасімаў прачытаў у «Русским знамени» адзін з найбольш, па яго меркаванні, рэзкіх артыкулаў, накіраваных супраць П. Сталыпіна [7, с. 303—304]. Аб фінансавай дапамозе кансерватыўна-манархічным партыям пісаў у сваіх успамінах і С. Крыжаноўскі, сябар міністра ўнутраных спраў 1906—1911 гг. [13, с. 626].

Акрамя фінансавай дапамогі, паліцыяй таксама аказвалася дапамога чарнасоцэнцам зброяй, выдавецкай дзейнасцю. Напрыклад, паліцыя дапамагала друкаваць агітацыйна-прапагандысцкую літаратуру. Цікава тое, што друкавалася гэтая літаратура ў будынку Дэпартаменту паліцыі (Фантанка, 16). Прычым больш за ўсіх здзівіўся, даведаўшыся аб гэтым, сам дырэктар Дэпартаменту паліцыі А. А. Лапухін [15, с. 85—87].

Аднак, падтрымліваючы кансерватыўна-манархічныя арганізацыі фінансава і маральна, паліцыя ніколі не ставіла знак роўнасці паміж сабой і імі, як і яны (чарнасоценцы) з паліцыяй. У лепшым выпадку яны маглі мець добрыя «сяброўскія» адносіны паміж сабой, але ж яны не былі адзінымі. Паліцыя заўсёды мела сваіх агентаў у шэрагах чарнасоцэнных партый, а самі чарнасоценцы заўсёды падкрэслівалі сваю асобнасць, незалежнасць, ад таго або іншага дзяржаўнага органа, у тым ліку і Дэпартаменту паліцыі [6, с. 12].

Найбольш станоўчымі адносіны паміж прадстаўнікамі аховы і кансерватыўнымі партыямі былі падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг., якраз тады, калі ўладам былі неабходны дапаможныя сілы, каб змагацца з «рэволюцыйнай крамолай». Па меркаванні гомельскага гісторыка В. А. Міхедзька, найбольш спрыяльныя ўмовы для іх існавалі ў Магілёўскай і Мінскай губернях. Нават сам правадыр гомельскіх чарнасоценцаў Давыдаў прызнаваў у асабістых лістах, што атрымоўваў ад магілёўскага губернатара грошы на выдаткі па адкрыцці новых аддзяленняў «Саюза рускага народа» [18, с. 131].

Мясцовыя чарнасоценцы мелі добрыя адносіны з цэлым шэрагам высокапастаўленых чыноўнікаў, у тым ліку і паліцыі. Так, напрыклад,

паразументне і падтрымку мясцовыя правыя знаходзілі ў П. Р. Курлава, які пасля зыходу з пасады мінскага губернатара кіраваў Дэпартаментам паліцыі, а потым узначаліў Асобны корпус жандараў. Менавіта да яго звяртаўся за дапамогай лідар гомельскіх чарнасоценцаў-«дубровінцаў» А. Х. Давыдаў: «Вы адзіны, і толькі адзіны, здольны зразумець мяне, што я перажыў у дні праклятай жыдоўскай рэвалюцыі» і з задавальненнем заўважаў: «Ведае... уся Расія, што я... у 1906 г. у студзені трухнуў жыдоўскім Гомелем, да гэтак, што надоўга адбіў у жыдоў па ўсяму краю ахвоту рабіць сваю рэвалюцыю». П. Р. Курлаў асабіста звярнуўся да міністра юстыцыі І. Г. Шчаглавітава і дапамог чарнасоценцу пазбегнуць крымінальнай адказнасці па абвінавачванні ў забойстве. У сваім неафіцыйным звароце да міністра ён заўважыў «палітычную немэтазгоднасць» пакарання Давыдава [18, с. 131].

Адзначым, што многія прадстаўнікі паліцыі глядзелі на членаў кансерватыўных партый і самі кансерватыўныя партыі з пэўнай пагардлівасцю, фанабэрыстасцю, разглядаючы іх усяго толькі як часовы сродак, які трэба выкарыстоўваць у пэўных надзвычайных умовах, але які будзе непатрэбны пасля таго, як надзвычайныя ўмовы скончацца.

Разглядаючы кансерватыўна-манархічныя партыі і іх узаемадзейненні з палітычнай паліцыяй, нельга не закрануць пытанне яўрэйскіх паграмаў. Усяго за перыяд 1903 г. — пачатак 1906 г. (у гэтым годзе адбыўся апошні пагром у Беларусі) на тэрыторыі Беларусі адбылося, па пэўных падліках, больш 50 значных пагромных акцый, пацягнуўшых значныя чалавечыя ахвяры і матэрыяльныя страты.

Чарнасоценцы звычайна прымалі непасрэдны ўдзел у ажыццяўленні паграмаў, часам самі накіроўвалі іх, хаця нярэдка пагромы ўзніклі стыхійна, а ўжо пасля іх пачатку да іх далучаліся прадстаўнікі правых партый. Першым значным пагромам на тэрыторыі Беларусі быў пагром у Гомелі ў пачатку верасня 1903 г., калі манархічныя арганізацыі яшчэ толькі пачалі арганізоўвацца. Нягледзячы на вялікі рэзананс у грамадстве пасля пагрому, па сутнасці, віноўныя ў ім так і не былі пакараны. Больш таго, як адзначаюць сведкі судавага працэсу па гэтай справе, «...кіеўская судовая палата абыходзілася з пацярпелымі яўрэямі, як са злачынцамі, а з паліцыяй, відавочна “ізоблеченной” на судовым працэсе ў бяздзейнасці ўлады, як з “обвинительницей”; што “драка” 29 жніўня трактавалася як “рускі пагром”, а правакацыйная дзейнасць пэўных службовых асоб з’яўлялася прадметам, сведкаў якога найстражэйша забаронена закранаць; што ўсе яўрэі-сведкі агульна трэціраваліся як лжэсведкі, а паказанням свядомых лжэсведкаў, вядомых у Гомелі гарадавых і жандараў, надава-

лася значэнне цалкам дакладных...» [8, с. 8]. Ужо тады падкрэслівалася, што паліцыя мае да гэтага пагрому непасрэднае дачыненне.

У студзені 1906 г. адбыўся другі значны пагром ў Гомелі, які выклікаў яшчэ большы рэзананс у грамадстве. Справа дайшла аж да С. Ю. Вітэ і Мікалая П. Вышэй ужо адзначалася, што лідар гомельскіх чарнасоценцаў сам прызнаўся ў тым, што мае самае непасрэднае дачыненне да гэтага пагрому, але ж пакараны за яго ён не быў. Многія грамадскія дзеячы і чыноўнікі прама вінавацілі мясцовых жандараў у правакатарскай дзейнасці падчас пагрому. Як адзначаў С. Ю. Вітэ, расследаванне Савіча, які займаўся разглядам гэтай справы, устанавіла, што «правакатарская дзейнасць Дэпартаменту паліцыі па ажыццяўленню пагромаў дала пры маім міністэрстве відавочныя вынікі ў Гомелі... пагром быў самым дзейным чынам арганізаваны агентамі паліцыі пад кіраўніцтвам мясцовага жандарскага афіцэра Падгарычані, які ад гэтага і не адмаўляўся. Я патрабаваў, каб Дурноў далажыў гэту справу савету міністраў. Савет, выслушаўшы даклад, рэзка аднёсся да такой абуральнай дзейнасці ўладавай сакрэтнай паліцыі і выявіў жаданне, каб Падгарычані быў адданы пад суд і выдалены ад службы». Пасля таго, як журнал пасяджэння быў перададзены цару на подпіс, цар аставіў на ім сваю рэзалюцыю: «Якая мая да гэтага справа? Пытанне аб далейшым накіраванні справы гр. Падгарычані падлягае вядзенню міністра ўнутраных спраў» [5, с. 76—77]. А праз некалькі месяцаў Вітэ даведаўся, што Падгарычані займае пост паліцмайстара ў адным з чарнаморскіх гарадоў.

Аднак гэта погляд С. Ю. Вітэ. Цікава, што ў рапарце Савіча, на які С. Ю. Вітэ і спасылаецца, гаварылася аб тым, што паліцыя ў горадзе не мела рэальнай сілы і павагі сярод насельніцтва. Па сутнасці, аб ніякай правакацыі з боку паліцыі там не гаварылася. Гаварылася аб яе бяздзейнасці, слабасці, няздольнасці спыніць бясчынствы ў Гомелі, якія, сярод іншага, звязваліся і з дзейнасцю мясцовых чарнасоценцаў. Больш таго, сам Падгарычані згодна з гэтым рапартам адзначае, што «падпальшчыкі былі запрошаны членамі патрыятычнага саюза з вёсак, мясцовых людзей сярод іх не было» [11, с. 382].

У тым жа рапарце таго ж Савіча сціпла адзначалася, што «прычынамі беспарадкаў 13—14 студзеня ў г. Гомелі былі, з аднаго боку, дзёрзкія і злачынныя праявы рэвалюцыйнага руху мясцовых членаў Бунда і іншых крайніх партый яўрэйства, а з іншага — помства ім шайкай падпальшчыкаў і пагромшчыкаў, знаходзячыхся ў пэўнай сувязі з “тайным саюзам патрыётаў”». І таксама дадаецца, што «тайны саюз рускіх патрыётаў» без сумневу ўяўляе сабой з’яву ненармалёвую, супярэчыць задачам

дзяржаўнага кіравання і таму падлягае знішчэнню» [11, с. 390—391]. Аб «правакатарскай» дзейнасці паліцыі там амаль не гаворыцца.

Атрымоўваецца, што Савіч глядзеў на пагром больш як на пагром, які адбыўся дзякуючы дзейнасці чарнасоценных арганізацый і яўрэйскіх арганізацый, а С. Ю. Вітэ (які спасылаўся на самога Савіча) як на вынік правакатарскай дзейнасці паліцыі.

Тым не менш за ўдзел у пагроме «Саюз патрыётаў» быў забаронены. Але насамрэч ён толькі змяніў назву і працягваў існаванне як «Гомельское отделение Всероссийской партии патриотов» [17, с. 6].

Цікава, але ж А. Лапухін, закранаючы пытанне Гомельскага пагрому 1906 г. і гаворачы аб тым, што С. Ю. Вітэ скардзіўся, што віноўнік пагрому Падгарычані застаўся без пакарання, адзначаў, што сам С. Ю. Вітэ «для таго каб дамагчыся яго пакарання і пальцам не паварушыў» [15, с. 16]. Пры гэтым ён жа, А. Лапухін, у лісце да П. Сталыпіна адзначаў: «...і што вельмі характэрна, тайна пагромных арганізацый стала мне вядома толькі пасля таго, як я перастаў займаць афіцыйна палажэнне пры міністэрстве ўнутраных спраў. У такіх умовах знаходзіцца кожны, хто не прытрымліваецца пагромнай палітыкі, член цэнтральнага ўрада. Глуначыцца гэта тым, што кіраўніцтва міністэрства ўнутраных спраў і яго цэнтральнага палітычнага органа цалкам бяссільнае: не паліцыя і жан-дармерыя знаходзіцца ў яго руках, а ён знаходзіцца ў руках начальнікаў гэтых устаноў. Уся ўлада фактычна перанесена зверху ў ніз палажэннем аб ахове, працягласцю яго выкарыстання ў дзяржаве» [19, с. ХСVIII—ХСIX]. З гэтых слоў падаецца, што нібыта «вярхі» нічога не ведаюць: хто дае грошы, зброю, хто пакрывае чарнасоценцаў падчас іх акцый — «наіўны» погляд былога дырэктара Дэпартамента паліцыі.

Аднак у сваіх успамінах ён адзначае наступнае: «...дзве сілы ствараюць пагромы: па-першае, чарнасоценныя арганізацыі, к таму часу вельмі распаўсюджаныя і памацнелыя, і па-другое, крайні ўлады антысемітызм. Першы фактар сам па сабе мне ўяўляецца не страшным, значэнне ж другога было вельмі небяспечна. Урадавы антысемітызм, зыходзячы з центра ў выглядзе асобных праяў вядомага пастраення па іерархічнай лесвіцы, даходзіў да нізоў урадавага механізму вылітым у прамы заклік да збівання яўрэяў, адтуль заклік успрымаўся і выконваўся чарнасоценнымі арганізацыямі» [15, с. 85]. Гэта ўжо, напэўна, больш рэалістычны погляд, з якога выцякае, што пагромы не адбываліся без чарнасоценцаў, а самі чарнасоценцы былі непасрэдна, першым чынам ідэйна (таксама і фінансава), звязаны з уладай, прычым праз паліцыю, якая дапамагала не толькі ажыццявіць пагром, але ж дараваць усё тым, хто

яго ажыццяўляў. Акрамя таго, падкрэсліваецца, што менавіта вярхі дзяржавы, а не нізы былі галоўнымі ініцыятарамі пагромаў, ды і, па сутнасці, іншых акцый чарнасоценцаў. Мясцовыя ГЖУ і іх аддзяленні часта проста не маглі ажыццявіць пагром, бо былі не вельмі моцнымі, але ж не маглі яны і адмовіць ў падтрымцы мясцовым чарнасоцэнцам, тым больш што неабходнасць у ажыццяўленні якой зыходзіла з «вярхоў». Канешне ж нельга адмаўляць тое, што пагромы часам былі на карысць самой паліцыі, бо яны дапамагалі крыху «супакоіць» мясцовыя рэвалюцыйныя элементы, нават коштам значных людскіх і матэрыяльных страт.

А страты былі часам вельмі значныя. У выніку гомельскага пагрому 1906 г. загінула каля чатырох чалавек. Быў спалены амаль увесь гандлёвы цэнтр горада, а агульныя матэрыяльныя страты складалі да чатырох мільёнаў рублёў [17, с. 6]. Зразумела, узнікае пытанне: няўжо ўсім гэта падабалася і ўся мясцовая цывільная адміністрацыя падтрымлівала экстрэмісцкую дзейнасць чарнасоценцаў?

Па сутнасці, стаўленне да чарнасоценцаў на тэрыторыі беларускіх губерняў было рознае: у прыватнасці паліцыя ў большасці падтрымлівала іх, бачачы ў іх сілу, якая можа дапамагчы ў барацьбе з рэвалюцыйнай хваляй. Асабліва гэтая падтрымка праяўлялася падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг. Стаўленне ж мясцовай губернскай адміністрацыі да прыватных манархічных аб'яднанняў вагалася ад станоўчага да негатыўнага: яна была вымушана цягнуць іх, разумеючы, што тыя, хто за імі стаіць, маюць большыя магчымасці, чым яны. Хаця час ад часу мясцовая адміністрацыя выкарыстоўвала свае магчымасці па прадухіленні пэўных радыкальных акцый, нават калі ў іх былі ўцягнуты прадстаўнікі паліцыі. Так, напрыклад, у кастрычніку 1905 г. біскуп Эдвард Роп даведаўся пра планы паліцыі і стараабрадцаў па арганізацыі яўрэйскага пагрому ў Вільні і адразу паведаміў аб гэтым генерал-губернатару. А. Фрээз разам з віленскім губернатарам графам Паленам прынялі своечасовыя меры, і пагром не адбыўся [20, с. 103].

Калі ў час рэвалюцыі 1905—1907 гг., дзеля падтрымання спакою, мясцовыя ўлады яшчэ маглі іх (крайне правыя партыі) цягнуць, то па меры спаду рэвалюцыйнай хвалі падала і зацікаўленасць у іх. З канца 1907—1908 гг. адносіны паміж крайнімі манархістамі і мясцовай адміністрацыяй пагоршыліся. У новых умовах думскай галоснасці і досыць халоднага стаўлення да чарнасоценцаў з боку П. А. Сталыпіна яўная сувязь з імі для мясцовай адміністрацыі ўжо падавалася непажаданай. Сама паліцыя пасля рэвалюцыі 1905—1907 гг. страціла цікавасць у чарнасоценскіх партыях — іх час прайшоў.

Але ж гэта зусім не перашкаджала мясцовым чарнасоценцам працягваць заяўляць аб сабе, скардзіцца на сваю бездапаможнасць. Больш таго, нярэдка прадстаўнікі манархічных партый жадалі сарваць выбары ў Думу або прасунуць свайго кандыдата замест прадстаўніка іншых партый. Часам дзеля гэтага яны маглі прымяняць усё тую ж сілу, дапамогу паліцыі, а часам выкарыстоўвалі больш «цікавыя» метады. Так, напрыклад, падчас выбараў у II Дзяржаўную думу Бабруйска аддзел Саюза рускага народа, «як прадстаўнік значнай часткі выбаршчыкаў гарадскога з'езда Бабруйскага павета», напісаў скаргу, накіраваную ў Мінскую губернскую камісію па выбарах у Дзяржаўную думу. У ёй ён сцвярджаў, што выбары ў Бабруйску «...аказаліся несправядлівымі і крайне «обіднымі» для праваслаўнага насельніцтва...». Непасрэдна сцвярджалася, што нібыта яўрэі падчас выбараў падраблівалі выбарчыя бланкі, навязвалі простаму насельніцству сваіх кандыдатаў, прычым з прымяненнем зброі, і нават паліцыя нічога не магла з імі зрабіць, бо іх (яўрэяў) было шмат. Абразіла бабруйскіх манархістаў тое, што ў выніку выбараў былі абраны людзі, якія нібыта не ўсе звесткі аб сабе паведамлілі, у прыватнасці, у прадстаўнікоў СРН узніклі падазрэнні, што яны (тыя, каго выбралі) яўрэі, а не рускія, як яны самі гаварылі аб сабе. Цікава, што пасля правядзення расследавання было даказана, што выбраныя кандыдаты тыя, за каго сябе выдаюць, і «по сим соображениям комиссия определила жалобу Бобруйского отдела Союза русского народа признать не заслуживающими уважения» [12, с. 5—7].

Паступова мясцовую адміністрацыю ўсё больш раздражнялі недарэчныя экстрымісцкія ўчынкі і дэмагогія чарнасоценцаў, іх прэтэнзіі на выключнае прадстаўніцтва рускага народа, спробы аказаць ціск на ўлады. Раздражняла і імкненне крайне правых падкрэсліць сваю поўную незалежнасць ад мясцовага кіраўніцтва і непадуладнасць ёй. Да значнай часткі чарнасоценных арганізацый магчыма прыкласці характарыстыку, якую ў канцы 1909 г. даў магілёўскі губернатар гомельскага аддзела СРН: «Надта энергічны і рашучы ў баявы час, ён не здольны заняць адпаведнае месца ў мірным становішчы і карыстацца з кожнай нагоды, каб трубіць у бой. Губернатар адзначаў: «Гомельскі саюз... не здольны карыстацца тым высокім апекаваннем, якое яму было аказана... калі дзейнасць яго была прызнана сапраўды карыснай» [18, с. 132].

Нават у паліцыі расло разуменне пагібельнай ролі чарнасоценства для лёсаў расійскай манархіі, несумяшчальнасць яго з рэальна існуючай дзяржаўнасцю. У сваіх патрабаваннях знішчыць усе палітычныя партыі, акрамя сваёй, чарнасоценцы паварочвалі справу такім чынам,

што аб'яднанне ажыццяўлялася бы хутчэй вакол Саюза рускага народа, а не самога трона, які палітычная паліцыя і абараняла. Так, напрыклад, СРН асобым цыркулярам аб'явіў, што «ўсе, хто знаходзіцца на дзяржаўнай службе, рускія грамадзяне абавязаны па доўгу прысягі быць членамі Саюза рускага народа» [6, с. 13].

Насцярогу выклікала і іх тэрарыстычная дзейнасць. Прычым накіраванасць іх тэрарыстычнай дзейнасці супраць аднаго «ворага» краіны магла быць лёгка зменена на другога. Прадметам іх нянавісці мог стаць любы, хто чымсьці ім не спадабаўся, нават высокапастаўленыя асобы, як, напрыклад, П. Сталыпін.

Па сутнасці, чарнасоенцы кампраментавалі існуючую ўладу ўжо самой сваёй сувяззю з ёй, з'яўляючыся адыёзнымі ў вачах шырокіх грамадскіх кругоў. Сваёй грубай патрабавальнасцю, апіраючыся на «высокую падтрымку», яны абражалі чыноў адміністрацыі. З'яўляючыся пастаянна актыўнымі, яны, так або інакш, надавалі ўладам турбот наконт іх дзеянняў, тым самым не дапамагаючы ім знішчыць «смуту», а нават ствараючы яе. З пункту гледжання найбольш адказных і дзяржаўна разважаючых саноўнікаў, гэтая «смута» была аднолькава небяспечная рэжыму незалежна ад таго, злева або справа знаходзяцца яе вытокі.

Часам высокапастаўленыя службовыя асобы самі імкнуліся абмяжаваць радыкальную дзейнасць чарнасоенцаў. Так, магілёўскі губернатар імкнуўся зменшыць «крайнее юдофобство» гомельскіх чарнасоенцаў шляхам асабістых перамоў з членамі гэтага аддзела. П. Курлаў таксама быў вымушаны абмяжоўваць антысеміцкую дзейнасць мінскіх крайне правых. Летам 1906 г. ім было забаронена правядзенне маніфестацый, якія пагражалі перарасці ў пагром. Узлаваныя мінскія чарнасоенцы паскардзіліся В. Пурышкевічу, які адразу перадаў скаргу П. Сталыпіну [16, с. 90].

Самі чарнасоенцы сталі разумець, што пасля рэвалюцыі 1905—1907 гг. падтрымкі палітычнай паліцыі ім ужо не хапае, каб забяспечыць усе свае палітычныя амбіцыі. Жадаючы забяспечыць сабе дапамогу з боку мясцовых улад, мясцовыя чарнасоенцы спрабавалі паўплываць на кадравыя прызначэнні ў патрэбным кірунку. Магілёўскія правыя ў 1911 г. прасілі А. І. Дубровіна садзейнічаць прызначэнню магілёўскага віцэ-губернатара С. А. Шыдлоўскага на вакантную пасаду віцебскага губернатара, выказаўшы ўпэўненасць, што пры Шыдлоўскім у Віцебску правая справа адродзіцца. Папярэдні віцебскі губернатар Б. Б. Гершау-Флоаў, як лічылі правыя, «не спачуваў... патрыятычнаму накірунку рускіх людзей». А. А. Рымскі-Корсакаў, які ўзначальваў губернскае дваранства і

быў адным з найбольш значных лідараў правага лагера, абвінавачваў губернатара ў «лібералізме». Хаця чарнасоенцам не ўдалося дасягнуць прызначэння сваёй кандыдатуры на пасаду віцебскага губернатара, наступны губернатар М. Арцымовіч напачатку цалкам адпавядаў пажаданням крайне правых манархістаў. Аднак досыць хутка чарнасоенцы расчараваліся і ў новым губернатара і абвінавацілі яго ў спрыянні яўрэям [18, с. 133].

Такім чынам, пасля рэвалюцыі 1905—1907 гг. дзейнасць чарнасоенных партый стала залежаць не столькі ад поглядаў, падтрымкі паліцыяй гэтых партый, колькі актыўнасці саміх членаў гэтых партый і арганізацый, і ў першую чаргу іх кіраўнікоў. Яскравым прыкладам гэтага можа служыць лёс найбуйнейшага адзела СРН на тэрыторыі беларускіх губерняў — гомельскага (больш за 9000 членаў). Так, пасля ад'езду яго кіраўніка А. Давыдава, у 1911 г. гэты буйны адзел амаль цалкам спыніў сваю дзейнасць [17, с. 7]. Цікава, што дапамагчы яму ўсё ж дзейнічаць не пажадала ні мясцовая адміністрацыя, што зразумела, ні нават мясцовая паліцыя, якая ўсяго некалькі гадоў таму пакрывала яго пагромную дзейнасць. Падобнае было і з іншымі адзеламаі.

Неабходна таксама адзначыць, што з усіх кансерватыўна-манархічных партый для паліцыі найбольшую цікавасць выклікаў толькі Саюз рускага народа, што, па сутнасці, зразумела. Іншыя кансерватыўныя партыі, асабліва пасля рэвалюцыі 1905—1907 гг., не выклікалі сур'ёзнай практычнай зацікаўленасці ў дзеячаў паліцыі і жандараў. Напрыклад, у 1909 г. член Мінскага адзела Рускага народнага саюза імя Архангела Міхаіла падаў у суд на В. Чаусава, былога рэдактара газеты «Мінскі кур'ер», за тое, што ён размясціў на старонках «Кур'ера» артыкул «Вясёлыя малюнкi», аўтар якіх выказваў «порицание» і не спачуванне да толькі адчыненаму ў г. Мінску Рускаму саюзу імя Архангела Міхаіла [9, л. 31]. Цікава тое, што пры разглядзе гэтай справы ажыццяўлялася спецыяльнае вывучэнне самой партыі, яе праграмы, што ў сваю чаргу ўскосна сведчыла аб тым, што сутнасць гэтай партыі мясцовым органам аховы не была добра вядома. Адзначым, што справа скончылася тым, што мінскі адзел «саюза» асабіста прасіў спыніць дадзеную справу: «Нынешний состав Минского Союза и Минской палаты отдела — другие люди, исполненные христианской любви, братски желают относиться к своим противникам и посему никаких судов вести не желают» [9, л. 31—31аб].

Кансерватыўна-манархічныя арганізацыі, напрыклад «Северо-Западное Русское Вече», «Рускі ўскраінны саюз», «Белорусское общество», з'яўляючыся ўмерана правымі, не выклікалі ў мясцовай палітычнай па-

ліцы значнай цікавасці. Нават прытым, што гэтыя партыі часам карысталіся шавіністычнымі заклікамі, тым не менш яны амаль не сустракалі супраціву з боку мясцовай паліцыі, а часам яна і спрыяла іх дзейнасці.

Нягледзячы на значнае скарачэнне актыўнасці правых пасля рэвалюцыі 1905—1907 гг. у беларускіх губернях, Дэпартамент паліцыі працягваў пільна сачыць за дзейнасцю кансерватыўна-манархічных партый. Так, напрыклад, праведзенае МУС апытанне губернскіх жандарскіх упраўленняў паказала, што ў 1912—1914 гг. публічная дзейнасць крайне правых арганізацый праяўлялася галоўным чынам у форме ўдзелу ў царкоўных урачыстасцях і пасылцы тэлеграм цару, высокапастаўленым асобам [16, с. 99].

Такім чынам, падводзячы вынікі, адзначым што адносіны паліцыі да кансерватыўна-манархічных партый напрамую залежалі ад унутранага і знешнепалітычнага становішча ў краіне: чым больш складаным было гэтае становішча, як, напрыклад, падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг., тым больш добрыя і цесныя адносіны былі паміж імі. І наадварот, калі становішча ў краіне стабілізавалася, то і патрэба ў гэтых арганізацыях рэзка знізілася. На тэрыторыі Беларусі гэта ўзаемасувязь якасці ўзаемадчынненняў паміж паліцыяй і кансерватыўна-манархічнымі партыямі праявілася вельмі добра. Нават самі прадстаўнікі вышэйшага кіраўніцтва палітычнай паліцыі чарнасоценныя партыі ў большасці бачылі толькі часовым сродкам, які неабходна было выкарыстоўваць у складаных умовах.

Адзначым таксама, што стаўленне мясцовай адміністрацыі да чарнасоценных арганізацый, нават падчас першай расійскай рэвалюцыі, не было такім шчырым, як стаўленне да іх палітычнай паліцыі. Аднак, не маючы магчымасці (ды і вялікага жадання) рэзка выступіць супраць чарнасоценных партый, мясцовыя ўлады былі вымушаны з «цяргпеннем» адносіцца да іх, часта вельмі радыкальнай, дзейнасці.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Бондаренко К. М.* К вопросу о концептуальных основах крайне правого монархического движения в России и Беларуси начала XX ст. // *Вестн. Магілёўскага дзярж. ун-та.* 2007. № 4 (28). С. 3—13.
2. *Бондаренко К. М.* Концептуальные основы центристского и умеренно-правого монархического движения в России и Беларуси // *Вестн. Магілёўскага дзярж. ун-та.* 2008. № (29). С. 3—13.
3. *Бондаренко К. М.* Правые партии и их организации в Беларуси (1905—1917 гг.): монография. Могилев: УО МГУ им. А. А. Кулешова, 2010. 412 с.
4. *Бусько С. І.* Палітычная паліцыя ў беларускіх губернях: стварэнне, структура, дзейнасць (1898 — сакавік 1917 г.): дыс. ... канд. гіст. навук. Мінск: БДУ, 2011. 153 с.

5. *Витте С. Ю.* Воспоминания: Царствование Николая II : в 2 т. Берлин : Слово, 1922. Т. 1. 511 с.
6. *Ганелин Р. Ш.* Царизм и черносотенство // Проблема ответственности за разжигание межнациональной розни. М., 1993. С. 11—21.
7. *Герасимов А. В.* На лезвии с террористами // Охранка: Воспоминания руководителей политического сыска / под общ. ред. З. И. Перегудовой. М. : Новое литературное обозрение, 2004. Т. 2. С. 141—342.
8. Гомельский процесс. Подробный отчет [Текст] / сост. Б. А. Кревер. Пб. : Тип. Общественная польза, 1907. 1204 с.
9. Дело Минского окружного суда по головному отделению без участия присяжных заседателей о редакторе газеты «Минский курьер» В. И. Чаусову, обв. по ст. 1535 // НИАБ. Ф. 183. Оп. 2. Т. 9. Д. 20309.
10. Документы общероссийских партий и организаций либерального направления в Беларуси (1905—1918 гг.): хрестоматия: учеб.-метод. пособие / авт.-сост. Д. С. Лавринович. Могилев : УО МГУ им. А. А. Кулешова, 2010. 344 с.
11. Документы по расследованию Гомельского погрома // Материалы к истории русской контрреволюции. Пб. : Общественная польза, 1908. Т. 1 : Погромы по официальным документам. С. 375—396.
12. Жалоба Бобруйского отдела Союза русского народа в Минскую губернскую комиссию по выборам в Государственную Думу (1906 г.) // НИАБ. Ф. 317. Оп. 1. Д. 69. Л. 5—7.
13. Из воспоминаний С. Е. Крыжановского, товарища министра внутренних дел в 1906—1911 гг. // Правые партии. 1905—1917. Документы и материалы : в 2 т. / Т. 1: 1905—1910 гг. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. С. 626—629.
14. История политических партий : материалы для самостоятельной работы студентов / В. К. Коршук [и др.]; ред.: В. К. Коршук, И. Ф. Романовский. Минск : БГУ, 2002. 286 с.
15. *Лопухин А. А.* Отрывки из воспоминаний. М. : Пг., 1923. 98 с.
16. *Михедько В. А.* Крайне правые организации в Беларуси: формирование и деятельность (1903—1914 гг.) : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Минск, 2001. 123 с.
17. *Михедзька В. А.* Гомельскія правыя манархісты ў пачатку XX ст./ В. А. Міхедзька // Наша Вакаліца : зб. навук. работ / рэдкал. : В. П. Пічукоў [і інш.]; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. Вып. 1. С. 5—8.
18. *Михедзька В. А.* Улада і «чарнасоценцы» ў Беларусі ў пачатку XX ст.: праблема ўзаемадзейненняў // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки : сб. науч. ст. : в 2 ч. / под ред. В. Ф. Беркова. Минск : РИВШ, 2009. Вып. 8(13). Ч. 1. С. 128—134.
19. Письмо А. А. Лопухина к П. А. Столыпину // Материалы к истории русской контрреволюции. СПб. : Общественная польза, 1908. Т. 1 : Погромы по официальным документам. С. ХСIV—CI.
20. *Смалянчук А. Ф.* Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905—1907 гг. Гародня : Ратуша, 2000. 204 с.
21. Справка Департамента полиции МВД о правых организациях в России от 5 мая 1908 г. // Правые партии. 1905—1917. Документы и материалы : в 2 т. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. Т. 1 : 1905—1910 гг. С. 610—626.
22. *Сташкевич М.* Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. — люты 1917 г.) // Беларус. гіст. часопіс. 1999. № 3. С. 18—23.